

Кодекс України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури від 08.12.2023 № 3509-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#Text> (дата звернення 03.04.2025 р.)

7. Пунда О., Арзянцева Д. Проблеми децентралізації влади в Україні. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: державне управління. 2019. № 2. DOI <https://doi.org/10.32453/governance.vi2.122>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-39>

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ЗА НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВ В НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАКОНОДАВСТВАХ

Яковлєв Сергій Іванович

*адвокат, аспірант III року навчання юридичного факультету,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна*

Можливість обмеження прав і свобод людини в надзвичайних умовах окреслена низкою міжнародно-правових актів.

Так, ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини 10 грудня 1948 року надає таке право країнам лише у випадках, передбачених законом з метою гарантування належного визнання і поваги прав та свобод інших осіб, та в разі забезпечення справедливих моральних вимог, громадського порядку і загального благополуччя в демократичному суспільстві [1].

Стаття 4 Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права (МПГПП) дозволяє державам-учасникам Пакту здійснювати обмеження прав і свобод людини за умов надзвичайного становища в державі, що загрожує існуванню нації, про який офіційно оповіщено, шляхом відступу від своїх зобов'язань за ним, але лише в тому обсязі, який це вимагає серйозність ситуації, за кондичій дотримання інших зобов'язань за міжнародним правом та відсутності дискримінації за расовою, кольоровою, статевою, мовною, релігійною чи соціальною ознакою [2].

Праву на відступ від зобов'язань за міжнародними угодами протиставляються заборони обмеження права на життя, катування, рабство, обмеження волі та покарання не за законом, не дозволяється відступ від зобов'язань за ст. 1 та ст. 3 Протоколу № 6 до Конвенції про захист прав людини щодо скасування смертної кари в мирний час [3] і

ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини відносно права не бути притягненим до суду або покараним двічі [4].

Означені правові норми складають основу міжнародного надзвичайного права, та передбачають концепцію відступу від зобов'язань за міжнародними угодами як тимчасовий захід за виняткових та невідкладних обставин – «право відступу». Проте жодна національна конституція не вимагає від урядів відступати від прав і свобод, обмежуючі їх в умовах кризи, не говорячи вже про вимогу повідомляти про відступи від зобов'язань. При цьому держави мають право відступати від МПГПП або регіональних конвенцій.

Слід погодитись з думкою Е. Кріддла, що правові стандарти, визначені зокрема МПГПП, складають основу режимів відступу від прав людини. Ці стандарти не зобов'язують держави до будь-яких відповідних заходів реагування заздалегідь, а заохочують адаптувати свої відхилення від норм прав людини. Положення про відступ від прав людини покладають на держави відповідальність за тимчасовий обсяг захисту своїх народів, де такі заходи строго необхідні для забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших [5, с. 201, 210].

Питанням міжнародних стандартів щодо права відступу в надзвичайних умовах, тлумачення та практичного застосування положень МПГПП у відповідності з його цілями та завданнями, присвячено декілька значущих експертних та всесвітньо визнаних висновків та рекомендацій, викладених, зокрема, у:

- Сіракузьких принципах щодо положень про обмеження та відступи в МПГПП» за наслідками міжнародної конференції, яка проходила в Сіракузах (Італія) з 30 квітня по 4 травня 1984 року [6];

- Йоганнесбурзьких принципах, ухвалених 1 жовтня 1995 року групою експертів з міжнародного права, національної безпеки та прав людини, яку організував Міжнародний центр боротьби з цензурою у партнерстві з Центром прикладних правових досліджень Вітватерсрандського університету в Йоганнесбурзі [7];

- Паризьких мінімальних стандартах норм прав людини в умовах надзвичайного стану, затверджених на 61-шій конференції Міжнародної юридичної асоціації, що проходила в Парижі з 26 серпня по 1 вересня 1984 року [8];

- Загальному коментарі № 29 до ст. 4 Пакту щодо надзвичайного стану, затверджену на 1950-му засіданні Комітету ООН по правах людини 24.07.2001 р. [9].

Сіракузькі принципи у вигляді юридичного подання до МПГПП вироблено як практичний коментар, що має на меті ефективно впровадження верховенства права шляхом тлумачення Пакту задля запобігання зловживаннями його положеннями, що дозволяють урядам обмежувати та відступати від закріплених прав. Принципи виступають

за баланс між індивідуальними правами та інтересами суспільства. Цей баланс має вирішальне значення в ситуаціях, коли права можуть бути обмежені в інтересах громадської безпеки, здоров'я чи національної безпеки. Сіракузькі принципи сприяють дотриманню міжнародних стандартів прав людини.

Проголошеною метою Йоганнесбурзьких принципів визначено чітке та обґрунтоване визначення рамок обмеження свободи вираження поглядів та свободи інформації для запобігання зловживанням урядів шляхом необґрунтованих або надмірних обмежень цих свобод в ім'я національної безпеки. Документ наголошує на необхідності правового захисту цих свобод шляхом прийняття законів, сформульованих вузько і точно, та забезпеченні основних вимог верховенства права, а також на необхідності судового захисту цих свобод незалежними судами.

Метою Паризьких мінімальних стандартів є забезпечення утримання держав від обмеження основоположних прав людини, які не підлягають відступу відповідно до статті 4 МПГПП. Наголошується на необхідності обмеження виконавчої влади шляхом судового контролю над вжитими заходами для перевірки їхньої відповідності закону та принципам невідступних прав, а також встановлення обмежень щодо умов, за яких може бути оголошено надзвичайний стан.

Загальний коментар № 29 містить вказівки з практичної реалізації державами положень ст. 4 МПГПП. Коментар окреслює можливість відступу від прав за Пактом лише у виключних випадках загрози життю нації, і він має бути тимчасовим, обмеженим і суворо пропорційним до гостроти ситуації. Окреслюється розширений перелік невідступних прав, порівняно з передбаченим ч. 2 ст. 4 Пакту, дотримання яких є обов'язковим під час надзвичайного стану. Закріплюється обов'язок держав негайно повідомляти міжнародну спільноту про запровадження надзвичайного стану і заходів відступу. Всі дії державних органів мають залишатися у межах міжнародного права і принципів верховенства права.

Аналіз міжнародних правових актів, наукової літератури та міжнародних стандартів, як джерел національних законодавств, дозволяє навести критерії правомірності застосування права відступу від міжнародних зобов'язань, внаслідок чого можливе обмеження прав людини. До таких відносяться: введення надзвичайного стану лише за умов реальної загрози для життя нації, з дотриманням базових принципів (законності, необхідності, пропорційності, тимчасовості, недискримінації), гарантій проти зловживань (контролю з боку парламенту та судів, збереження непорушних прав), обов'язковості повідомлення про відступ від міжнародних зобов'язань, систематичного перегляду і обмеження строків дії надзвичайного стану тощо.

Література:

1. Загальна декларація прав людини: ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 21.04.2025).

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 21.04.2025).

3. Протокол N 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари (укр/рос) : Протокол Ради Європи від 28.04.1983 № 6 : станом на 22 лют. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802#Text (дата звернення: 22.04.2025).

4. Протокол N 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (укр/рос) : Протокол Ради Європи від 22.11.1984 № 7 : станом на 17 лип. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804#Text (дата звернення: 22.04.2025).

5. Criddle, Evan J. Protecting Human Rights During Emergencies: Delegation, Derogation, and Deference, 2014. *Faculty Publications*. 1840. URL: <https://scholarship.law.wm.edu/facpubs/1840> (дата звернення: 22.04.2025).

6. The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights. Siracusa, 1984. *Refworld – A Global Law and Policy Database operated by the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR)*. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unchr/1984/en/57200> (дата звернення: 24.04.2025).

7. The Johannesburg principles on national security, freedom of expression and access to information. *Article 19*. URL: <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2018/02/joburg-principles.pdf> (дата звернення: 24.04.2025).

8. Lillich, R. B. The Paris Minimum Standards of Human Rights Norms in a State of Emergency. *American Journal of International Law*, Vol. 79, No. 4 (Oct., 1985), pp. 1072-1081. URL: <https://www.jstor.org/stable/2201848> (дата звернення: 24.04.2025).

9. General comment no. 29, States of emergency (article 4) : International Covenant on Civil and Political Rights. *UN. Human Rights Committee*, 2001. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/451555?v=pdf> (дата звернення: 25.04.2025).